

Կ.Մ. Սարաֆյան

ԼԱՆԴՇԱՖՏԱՅԻՆ ԲԱԶՄԱԶԱՆՈՒԹՅԱՆ ԴԱՍԱԿԱՐԳՈՒՄԸ ԵՎ ԱՂԵՏԻ ԳՈՏԻՆ ՈՐՊԵՍ ԼԱՆԴՇԱՖՏԻ ՅՈՒՐԱՀԱՏՈՒԿ ՁԵՎ

Հոդվածում ներկայացված լանդշաֆտների դասակարգման մեջ կարելի է առանձնացնել աղետի գոտու լանդշաֆտ եզրույթը, որն իրենից ներկայացնում է աղետալի երևույթի պատճառով բնական լանդշաֆտի խաթարված տեսակ:

Առանցքային բառեր. լանդշաֆտ, լանդշաֆտի խաթարված տեսակ, աղետի գոտու լանդշաֆտ, աղետալի երևույթներ, լանդշաֆտային բազմազանության դասակարգում:

Ըստ ծագման աղբյուրի լանդշաֆտային բազմազանությունը կարելի է դասակարգել հետևյալ խմբերի՝ գյուղատնտեսական, մարդածին, երկրաքիմիական, անտառային, արդյունաբերական, հանքաբանական, ջրային, լեռնային, քաղաքային, գյուղական, բնապահպանական և այլն, իսկ ռելիեֆի խոշոր ձևերը՝ լեռնաշղթաները, լեռնաբազուկները, լեռնագագաթները, հովիտները, կիրճերը, հեղեղատները և այլն կարելի է դիտարկել որպես առանձին ենթախումբ [4]: Այս դասակարգման մեջ կարելի է առանձնացնել աղետի գոտու լանդշաֆտ հասկացությունը, որպես աղետալի երևույթի պատճառով բնական լանդշաֆտի խաթարված տեսակ և այն կարելի է ներկայացնել առանձին խմբով (նկ. 1):

Նկ. 1. Կալիֆորնիայի անտառային հրդեհները

Վերոգրյալ խմբում կարող ենք ներառել լանդշաֆտի հետևյալ ձևերը՝ քարաթափային, մակերևութային կարստային, սելավային, սողանքային, երկրաշարժային, հրաբխային և հրդեհներով պայմանավորված ոչնչացման օջախներ և այլն: Տարերային վտանգավոր

երևույթի, վթարների, տեխնածին երևույթների, ինչպես նաև արդի զանգվածային ոչնչացման միջոցների ազդեցության հետևանքով տեղի են ունեցել բնական լանդշաֆտի խախտումներ, որոնք ուղեկցվել են մարդկանց, գյուղատնտեսական կենդանիների ու բույսերի զանգվածային ոչնչացմամբ, շենքերի և շինությունների զգալի ավերածություններով և վնասվածքներով: Վերջին ժամանակներս աշխարհի տարբեր տարածաշրջաններում գրանցվել են աղետալի հետևանքներով բազմաթիվ երևույթներ՝

- 2002 թ. Էթնայի հրաբուխի ժայթքումը, որը միայն գյուղատնտեսությանը պատճառեց 140 մլն եվրոյի վնաս, առաջացնելով նոր հրաբխային ծագման լանդշաֆտ, էականորեն փոխելով Սիցիլիայում գտնվող ամենամեծ լեռնագագաթի շրջակայքի ռելիեֆը,
- 2004 թ. Հնդկական օվկիանոսում ցունամիները,
- 2010 թ. Հաիթիի երկրաշարժը,
- 2011 թ. Ճապոնական ֆուկուշիմայի ատոմակայանի վթարը՝ պայմանավորված երկրաշարժով և ցունամիով,
- 2015 թ. տարբեր տարածաշրջաններում ընթացող պատերազմները,
- 2024 թ. Թուրքիայի և Սիրիայի երկրաշարժերը,
- 2024 թ. Լոս Անջելեսի հրդեհները,
- 2024թ. հունվարին՝ Էլ Նինյո եղանակային երևույթի պատճառով Ավստրալիան հայտնվեց անտառային հրդեհների բարձր ռիսկային գոտում,
- 2024թ. ժամանակահատվածում անտառային հրդեհներ են եղել նաև Բրազիլիայում, Ռուսաստանի Դաշնությունում և այլուր:

Վերը թվարկած աղետալի երևույթների արդյունքում տեղի է ունեցել բնական լանդշաֆտների ոչնչացում և նոր, աղետի գոտուն բնորոշ լանդշաֆտի ձևավորում: Աղետի գոտու լանդշաֆտ հասկացությունը բնութագրվում է բնական լանդշաֆտի խաթարմամբ, որն առաջանում է տարերային ու տեխնածին վտանգավոր երևույթների ազդեցության և զանգվածային ոչնչացման զենքերի կիրառման, ինչպես նաև մակերևութային ու գծային էոզոգիայի ակտիվ ներգործության արդյունքում: Վերջիններիս լավագույն օրինակ կարող են հանդիսանալ ցունամիի էոզոգիոն գործունեության արդյունքները, որոնք բազմաթիվ անգամ գրանցվել են Ճապոնիայի և Հավայան կղզիների, Կուրիլյան կղզիների ափերին, որոնք ողողվում են ամբողջությամբ:

Հաշվի առնելով աղետալի երևույթների բազմազանությունը, որպես լանդշաֆտի ձև, կարելի է նշել լանդշաֆտի պալեո ձևերը, կապված գետերի պալեո հունների, պալեոսողանքների, համաշխարհային ջրհեղեղի պահպանված պալեոհետքերի հետ [6]: Այս խմբին կարելի է դասել նաև երկրագնդի վրա երկնաքարերի անկման հետքերը՝ աստորոբլեմաները, որոնք աշխարհի տարբեր մայրցամաքներում հայտնաբերված են 200-ից ավելի: Այդ վայրերը հայտնի են նախապատմական ժամանակներից և որոշիչ դեր են խաղացել երկրի լանդշաֆտի ձևավորման գործում: Այս խմբի համադետները հիմնականում կրել են համամոլորակային աղետի բնույթ, ունենալով կործանարար ազդեցություն լանդշաֆտի բոլոր տարրերի և աշխարհագրական բոլոր ոլորտների վրա: Լանդշաֆտները ենթակա են ռիթմիկ և անդառնալի փոխակերպումների (օրինակ՝ անապատացում, չինգիլներ): Լանդշաֆտները կարող են ժամանակի ընթացքում փոխվել մարդու գործունեության կամ բնական և տեխնածին

գործընթացների արդյունքում, ինչպիսիք են՝ հրդեհները և այլ աղետալի երևույթներ: Լանդշաֆտների փոփոխությունները կարելի է փաստագրել օդային լուսանկարչության կամ տիեզերքից Երկրի հեռահար զոնդավորման միջոցով:

Հայտնի է, որ լանդշաֆտները հանդիպում են երեք աշխարհագրական մակարդակներում՝ ստորգետնյա, վերգետնյա և ստորջրյա, կա նաև խառը՝ ստորջրյա – ստորգետնյա լանդշաֆտի տարբերակը (նկ. 2).

Նկ. 2. Աստորբլեմաներ, ԱՄՆ Արիզոնայի նահանգում

Բնական լանդշաֆտների պահպանությունը մարդկային հասարակարգի զարգացման կարևորագույն խնդիրներից է, որն ապահովում է կայուն զարգացում: Լանդշաֆտների վրա բացասական ազդող գործոններից են՝ կլիման և եղանակը, ջրաբանական ռեսուրսները, տարերային և տեխնածին և մարդածին վտանգների գործոնները:

Նկ. 3. Ողջաբերդի սվիտա նստավածքահորաբխային շերտախումբ

Համաշխարհային բանկի գնահատմամբ, ավելի քան 3,4 միլիարդ մարդ (կամ աշխարհի բնակչության կեսից ավելին) վտանգի տակ է առնվազն մեկ բնական վտանգի առկայության դեպքում: Բնական վտանգները վերջին 50 տարիների ընթացքում ավելի ու ավելի կործանարար են դարձել, հատկապես տուժած շրջաններում առողջ էկոհամակարգերի կորստի պատճառով [4]:

Լանդշաֆտների պահպանության համար կարևոր նշանակություն ունի մարդկային բացասական գործոնների ազդեցության նվազեցումը կամ բացառումը: Շրջակա միջավայրի պահպանությունը, հատկապես լանդշաֆտների պահպանությունը կարևոր նշանակություն ունի, որպես զբոսաշրջության զարգացման հիմնական տարր (նկ. 4): Բնության երկրաբանական հուշարձաններն իրենց ուրույն տեղն ունեն բնապահպանության մեջ և կարող են ապահովել բնության հատուկ պահպանվող տարածքների էսթետիկական գրավչությունը, ապահովելով բնօգտագործման արդիականությունը [6]:

Նկ. 4. Կարստային քարանձավ Որոտանի կիրճում, ստորգետնյա լանդշաֆտի օրինակ

Նկ. 4-ում ներկայացված են ստորգետնյա լանդշաֆտները քարանձավներում, որոնք ըստ ծագման ձևի բազմազան են, և աշխարհում դրանցից մեծ տարածում ունեն կարստային քարանձավները, որոնք առկա են նաև Հայաստանում:

Հայաստանի տարածքում և այլ երկրաշարժավտանգ գոտիներում պահպանվել են բազմաթիվ վկայություններ բուռն տեկտոնական գործընթացների մասին, դրանք և՛ լեռնային ապարների տեղադրման խաթարված ձևերն են, և՛ երկրակեղևի բեկվածքներ, և՛ տեկտոնական ու հրաբխային ծագման լճեր, և՛ երկրաշարժին սողանքներ և այլ բնության երկրաբանական հուշարձաններ, որոնք հանդիսանում են լանդշաֆտի ձևերի առանձին խումբ [7, 8] Լանդշաֆտն իր բնույթով և էությամբ դինամիկ գործընթաց է, որը բնութագրվում է նյութական աշխարհի անընդհատական շարժմամբ:

Որպես աղետալի երևույթների հետքեր Հայաստանի տարածքում կարելի է նշել լանդշաֆտային փոփոխություններ կապված հրաբխային գործունեության հետ՝ Ազատ գետի ավազանում կա մի մեծ տարածք պատված հրաբխային մոխրով, նույն տարածքում կարելի է տեսնել պիրոկլաստիկ ամպի հետքեր պարունակող բլուրների շարք, որոնց մակերևույթը լերկ է և զուրկ բուսականությունից, միայն առանձին ձորակներում կարելի է տեսնել փշածածկ տարածքներ: Հրաբխային գործունեության հետքեր կարելի է տեսնել նաև Աշտարակ տանող ճանապարհին, որտեղ իրար մոտ կուտակված երեք գործող խարամի հանքավայրեր կան, որոնք առաջացել են Արայի լեռան ժայթքման արդյունքում, հեռանալով խառնարանից մոտ 30 կմ: Հրաբխային ռումբերի կուտակումներ կարելի է տեսնել Մաստարա գյուղի մոտ Երևան - Թալին ճանապարհի եզրին գյուղի հարևանությամբ: Հրաբխային գործունեության հետքեր են դիտվում նաև Լճաշեն գյուղից 1 կմ հեռավորության վրա գտնվող լեռների մոտ, որոնք ներկայացված են գնդաձև և տ-ձև լապիլներով (նկ. 5):

Նկ. 5. Լճաշենի հրաբխային կոները

Հարկ է նշել, որ լանդշաֆտների դասակարգումը դեռևս հեռու է կատարյալ լինելուց և նրա զարգացումը պահանջում է մանրակրկիտ ու ամբողջական ուսումնասիրություններ և ամբողջ աշխարհում լանդշաֆտների յուրահատկությունների բնորոշ հատկանիշների ու տեսակների ուսումնասիրությունը դառնում է առաջնային խնդիր, ինչը պահանջում է մասնագիտական մոտեցում: Լանդշաֆտային բազմազանությունը երկրաբանական բազմազանության մասն է կազմում և այդ բազմազանության պահպանությունը հանդիսանում է ֆրանսիացի փիլիսոփա Պ. Տեյար դե Շարդենի կողմից առաջարկված բանականության ոլորտի՝ նորոլորտի, կայուն զարգացման գրավականներից մեկը: Հետևողականորեն ուսումնասիրելով տարբեր երկրներում տեղի ունեցած աղետալի երևույթների աղբեցությունը բնական լանդշաֆտների վրա օգտագործելով տիեզերական և օդանավային լուսանկարները հեղինակի կողմից առաջարկվում է, որպես նոր կարգաբանական խումբ առանձնացնել աղետի

գոտու լանդշաֆտ եզրույթը, ներառելով նրա մեջ տարբեր տեսակի տարերային և տեխնաժին բնույթի աղետալի երևույթների պատճառով խախտված բնական լանդշաֆտները:

Ուսումնասիրելով աղետի գոտու լանդշաֆտների առաջացման, կառուցվածքի ու դինամիկ զարգացման հարցերը, դրանց զարգացման օրենքները, կարելի է պնդել, որ լանդշաֆտների առաջացման դասակարգումն ունի հատուկ ուսումնասիրությունների կարիք, քանի որ դրանք տարբերվում են բնական լանդշաֆտների սեզոնային ռիթմից, ցուցաբերելով ակնթարթային զարգացման յուրօրինակություն և կարճաժամկետ զարգացման ռիթմ: Աղետի գոտու լանդշաֆտը դա նոր համալիրի կազմավորում է, որը ձևավորվել է նախկինում գոյություն ունեցող լանդշաֆտի աղետալի ձևափոխման արդյունքում:

Ելնելով ուսումնասիրությունների արդյունքներից, կարելի է փաստել, որ արհեստական լանդշաֆտային բազմազանությունը պայմանավորված է աղետների բազմազանությամբ և իրենից ներկայացնում է խախտված լանդշաֆտի յուրահատուկ խումբ, որն ակնհայտաբար ունի հետագայում խորը ուսումնասիրման կարիք, քանի որ հիշյալ լանդշաֆտները միանգամայն տարբեր են և կարող են դասակարգվել ըստ ծագման առանձնահատկության, զարգացման բնույթով և մի շարք այլ հատկանիշներով:

Գրականություն

1. **Ասրյան Հ.**, Մամիկոնյան Յու., Մաթևոսյան Հ., Սարաֆյան Կ., Ռազմական և արտակարգ իրավիճակներում վարվելակերպի կանոնների մասին, Ձեռնարկ: Եր., 2001. – 285 էջ:
2. **Ավանեսյան Ա.**, Մալխասյան Է., Նազարեթյան Ս., Հայաստանի երկրաբանական եզակի հուշարձանները, Եր., 2017. – 154 էջ:
3. **Մաթևոսյան Հ.Շ.**, Խաչատրյան Գ.Հ., Արտակարգ իրավիճակ – աղետ – ճգնաժամ հասկացությունները կառավարման տեսանկյունից: Ճգնաժամային կառավարում և տեխնոլոգիաներ: Գիտական հանդես, No 2 (15), Եր., 2019, էջ 5-12:
4. **Մուրադյան Ա.Հ.**, Արևշատյան Ս.Հ., Հովհաննիսյան Հ.Ա., Էկոլոգիական բացատրական բառարան, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատարակչություն, Եր., 2001. – 208 էջ:
5. **Викторов А.С.**, Рисунок ландшафта, изд. Лемонд, 2021. – с. 185.
6. **Мкртчян Т.А.**, Забытая родина, Ер., «Чартарагет», 2007. – с. 451.
7. **Сарафян К.М.**, Методология оценки состояния трансформированных ландшафтов, Информационные технологии и управление, No 2, Ер., 2008. 118-121 с.
8. **Сарафян К.М.**, Геологические памятники природы-основа ландшафтной организации территорий, Информационные технологии и управление, No 6, Ер., 2008. 174-177 с.

К.М. Сарафян

КЛАССИФИКАЦИЯ ЛАНДШАФТНОГО РАЗНООБРАЗИЯ И ЗОНА БЕДСТВИЯ КАК ОСОБАЯ ФОРМА ЛАНДШАФТА

В статье представлено, что при классификации ландшафтов по условиям их происхождения можно выделить понятие «ландшафт зоны бедствия», который представляет собой нарушенный тип природного ландшафта, вызванный опасным явлением, и может быть отнесен к отдельной группе.

Ключевые слова: ландшафт, нарушенный тип ландшафта, ландшафт зоны бедствия, опасные явления.

K.M. Sarafyan

CLASSIFICATION OF LANDSCAPE DIVERSITY AND DISASTER ZONES AS A SPECIAL FORM OF LANDSCAPE

The article proposes that when classifying landscapes based on their origin, the concept of a "disaster zone landscape" can be distinguished. This represents a degraded, type of natural landscape caused by hazardous phenomena and may be categorized as a separate group.

Keywords: landscape, disturbed landscape type, disaster zone landscape, hazardous phenomena.

Սարաֆյան Կարապետ Մեսրոպի – դասախոս (ՀՀ ՆԳՆ կրթահամալիրի ՓԾ և ՃԿ ուսումնական ստորաբաժանում)

Ներկայացման ամսաթիվը՝ 28.02.2025

Գրախոսման ամսաթիվը՝ 30.03.2025